

Луїза Ільницька

«Русалка Дністрова» в Сербії

«Русалка Дністрова»¹ – перша книга народною мовою в Галичині, яка започаткувала національне відродження на західноукраїнських землях. Це невеличка за обсягом і форматом книжечка, укладена у Львові трьома галицькими семінаристами – Маркіяном Шашкевичем, Іваном Вагилевичем, Яковом Головацьким – і видана за межами Галичини з допомогою сербських культурних діячів².

Звернемо увагу, що хоч у назві зазначено «русинські народні пісні» – чи то з огляду на популярність на той час у слов'янських землях видань народних пісень³, чи то з огляду на цензуру (попередницю «Русалки Дністрової» – альманах «Зоря» галицька цензура в 1834 р. не допустила до друку), – укладачі надрукували не лише записи народних пісень з різних місцевостей Галичини (Бережан, Золочева, Калуша, Перемишля), а й свої оригінальні поезії, переклади сербських народних пісень, переклади з «Краледворського рукопису», дослідження про слов'янські рукописи в монастирі св. Онуфрія* у Львові тощо.

¹ «Русалка Днѣстровая»: Ruthenische Volks-Lieder. – Будим: Письмом Корол. Всеучилища Пештанського, 1837. – ХХ, 136 с.

² Матеріали про «Русалку Дністрову» див.: «Руська Трійця»: Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький (1834–1990): Бібліографічний покажчик / Укл. Л. І. Ільницька. – Львів, 1993. – 379 с.

³ Вук Караджич видав у 1823–33 рр. 4 томи сербських народних пісень (Српске народне пјесме); Франтішек Челаковський три томи «Словацьких народних пісень» (Slovanské národní písně) (1822–27); Ян Коллар у 1834–35 р. видав 2 томи «Народні пісні, або світські пісні словаків в Угорщині як простолюду, так і вищих станів» (Písně světské slovakův v Uhrách jak pospolitého lidu tak i vyšších stavů) (Budín).

* У виданні помилково названо монастир св. Василя Великого.

Укладачі, які увійшли в історію української культури як «Руська трійця», виступають тут під прибраними слов'янськими іменами – Руслан Шашкевич, Далібор Вагилевич, Ярослав Головацький. Епіграфом до видання вони взяли слова Яна Коллара⁴ з поеми «Дочка Слави» (1824) – «Ne z mutného oka, z ruku pilné naděje kwitne», засвідчивши цим прихильність ідеї слов'янського відродження, якою жили вже в той час інші слов'янські народи в Європі: серби, чехи, словаки, хорвати.

Оцінюючи «Русалку Дністрову» як перший у Галичині твір народною мовою (до неї там вийшло біля 60 книг, але лише церковнослов'янською, польською, німецькою мовами і переважно релігійного змісту, за винятком кількох букварів), І. Франко у статті «Критичні письма о галицькій інтелігенції» назвав її маленьким і слабеньким пробліском революційного духу серед загального отупіння та одичіння, який переполюшив усі власті церковні й світські.

Переклади сербських народних пісень у «Русалці Дністровій» українською мовою були першими в історії українсько-сербських культурних зв'язків. Високу оцінку давав їм у свій час Іван Брик⁵, ґрунтовний аналіз зробив М. Гуць у своїй монографії «Сербохорватська народна пісня на Україні» (К., 1966) у розділі «Перші українські переклади сербохорватських народних пісень».

Але «Русалку Дністрову» пов'язують з Сербією не лише переклади народних пісень, а й насамперед історія видання і поширення її в Європі, що і є об'єктом нашого дослідження. В ряду імен діячів сербського відродження, пов'язаних із «Русалкою Дністровою», перше місце належить Георгію (Юрію) Петровичу, за допомогою якого була видана в Будимі книга і завдяки якому вперше поширилась у слов'янському світі.

⁴ Докладно про вплив ідей Коллара на «Руську трійцю» див. Франко І. Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – К., 1981. – Т. 29. – С. 40–50.

⁵ Брик І. Переклади сербських народних пісень в «Русалці Дністровій» // Записки НТШ. – 1930. – Т. 99. – С. 213–231.

Про Георгія Петровича відомо головно з листування його з Яковом Головацьким, опублікованого К. Студинським у виданні «Кореспонденція Якова Головацького у літах 1835–1849» (Львів, 1909). На жаль, не всі листи, що стосувались видання «Русалки Дністрової», збереглися, замість окремих листів опубліковано лише переданий Я. Головацьким їх короткий схематичний зміст, розшифруванням якого займався свого часу відомий дослідник «Русалки Дністрової» Михайло Тершаковець⁶, намагаючись за листами, грошовими звітами Г. Петровича встановити тираж видання⁷. Можна дискутувати стосовно достовірності висновків М. Тершаковця, але так чи інакше листи Георгія Петровича – єдине джерело інформації про наклад і поширення «Русалки Дністрової» в перші роки після видання. Вони цінні й з точки зору цензурної історії книги – в Угорщині цензура дозволила її продаж, у Галичині видання було заборонене.

З дослідження українського вченого в Канаді Миколи Кагана⁸ відомо, що Георгій Петрович народився 9 грудня 1811 р. (ровесник М. Шашкевича!) у містечку Сентандребіля Будапешта (тоді Пешта). Містечко заснували сербські політичні емігранти, які не хотіли залишатись під турецьким пануванням. Поселенці переважно жили з ремесла, крамарства, жертвували кошти на народні цілі. Завдяки їхнім зусиллям з'явився у 1825 р. «Сербський літопис», а в 1826 р. була заснована в Пешті Сербська Матиця⁹ – найстаріший літературний

⁶ Тершаковець М. Про наклад «Русалки Дністрової» // Записки НТШ. – 1912. – Т. 108. – С. 117–139.

⁷ До сьогодні дослідникам не вдалось його точно визначити. Одні спираються на свідчення Я. Головацького (1886 р.) про 1000 примірників, інші (до них належить і автор статті) поділяють думку М. Шашкевича на допиті – про 800 примірників. До останнього нас схиляють опубліковані архівні матеріали про повернення Я. Головацькому в 1848 р. цензуру 600 примірників.

⁸ Каган М. Юрій Петрович – носій слов'янського братерства // Шашкевичіана. – 1969. – Ч. 12. – С. 269–273.

⁹ З 1864 р. осідком Матиці став Новий Сад, де вона існує до сьогодні. Про українсько-сербські зв'язки на сьогоднішньому етапі див.: Романів О. М. Матиця Сербська – унікальний феномен національної культури, близнюк Наукового товариства ім. Шевченка // Вісник НТШ. – 1998. – Чис. 19/20. – С. 34–37.

і просвітницький центр слов'янських народів, спрямований на розвиток національної культури. У 1838 р. була заснована бібліотека Сербської Матиці.

Зі студентом Георгієм Петровичем Яків Головацький познайомився у 1835 р., коли поїхав до Пешта вчитись на перший курс філософії. Про це свідчив сам Я. Головацький на допиті його керівництвом Львівської духовної семінарії у червні 1837 р. (консисторія і семінарія переслідували семінаристів за видання «Русалки Дністрової», вбачаючи в народній мові загрозу для суспільства): «Я сам доставив цей збірник для друку в Угорщину в 1835 р. і тому в Угорщину, бо там друкування і папір обходяться дешевше... У 1835 р. я передав книжку тамошній цензурі на перегляд, і лише наприкінці 1836 р. це видання могло піти в друк. Але оскільки я в цей час навчався уже у Львові на другому курсі філософії, то турботу про цю справу передав юристу Георгію Петровичу, котрий вчився там. А щодо дати 1837, то, без сумніву, вона була проставлена друкарем, бо, звичайно, коли книжка друкується наприкінці року, ставлять наступний рік»¹⁰.

Отже, книга вийшла завдяки допомозі Георгія Петровича, який був другом цензора Надя, наявності сербського шрифту в Будимській друкарні, фінансовій підтримці мецената о. Николи Верещинського з Коломиї (дав 60 форинтів) та священника-адміністратора в Кутах Івана Авдиковського, у якого Маркіян Шашкевич позичив для видання 15 дукатів. Згідно з листом Георгія Петровича до Якова Головацького від 6 квітня 1837 р., все видання він послав у Відень, а з листа від 28 квітня цього ж року дізнаємось про перше поширення видання: 20 примірників послано у Беч (Відень), 10 – на руки Ганці (Прага), 10 – у Земун (прикордонне містечко в Сербії, яке належало в той час до Австро-Угорської монархії).

Надіслані з Відня Якову Головацькому 600¹¹ примірників (це підтверджують опубліковані архівні дані) були затримані

¹⁰ Цит. за вид.: «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали. – К., 1989. – С. 98. – Вперше опубліковано в перекладі з німецької укр. мовою.

¹¹ Решта тиражу (за підрахунками М. Тершаковця біля 200 примірників) було поширено в Європі.

цензурою і повернуті йому аж після скасування цензури в 1848 р. Попри думку цензорів у Пешті Копітара і Надя, які не вважали це видання шкідливим і дозволили 1838 р. продаж в Угорщині¹², галицький цензор Венедикт Левицький заборонив розповсюджувати видання в Галичині.

Про Георгія Петровича зустрічаємо останню згадку в листі Івана Головацького до Якова Головацького від 18 січня 1844 р.: «Твій друг Юрій Петрович помер давно у Білгороді яко професор»¹³. Отже, твердження Миколи Кагана, що Георгій Петрович помер у 1852 р., не відповідає дійсності. Дослідник також стверджує, що в бібліотеці Будапештського університету зберігається примірник, подарований Георгієм Петровичем. Проте там є лише примірник з поміткою, поставленою, на думку працівників цієї бібліотеки, Університетською друкарнею при внесенні у список «обов'язкового примірника».

Натомість звертає на себе увагу примірник «Русалки Дністрової» в Національній бібліотеці Угорщини. Як повідомили звідти, на першій, чистій його сторінці є запис: «darem od Srbŷ...». Даритель невідомий, як і саме походження книги. Можливо, саме цей примірник мав на увазі М. Каган.

Перша згадка в пресі поза межами Галичини про «Русалку Дністрову» також належить діячеві сербського відродження, секретареві Сербської Матиці Теодору Павловичу, редактору часопису «Српскій народный листъ» (1835–1849) (літературний додаток до «Српске народне новине»). У № 16 за 1837 р. вміщене повідомлення редактора Теодора Павловича: «Найновіший, однак, твір малоросійської літератури, який дійсно можна рекомендувати кожному любителю слов'янської літератури, особливо філологам і граматакам, насамперед ради пізнання тієї мови, якою розмовляє більше мільйона слов'ян, є надрукований тут, у Буді, 1837 р. під назвою „Русалка Дністрова“. [Це] перша книга, написана простою народною малоросійською мовою і надрукована

¹² Публікацію документів див.: «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали. – К., 1989.

¹³ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–1849. – Львів, 1909.

нашими гражданськими буквами»¹⁴. Подавався зміст книги, ціна (55 крейцерів сріблом) та інформація, що придбати її можна в редакції часопису.

Відомий лист Теодора Павловича до Якова Головацького від 22 квітня 1837 р., опублікований сербською мовою у «Кореспонденції Якова Головацького у літах 1835–1849», де він схвально оцінив публікації в «Русалці Дністровій», висловив вдячність укладачам за любов до слов'янства: «Для мене кожен слов'янин милий і дорогий, а понадто той, який не лише допомагає і вдосконалює [літературу слов'янську], але словом і ділом старається і прагне піднести народність слов'янську»¹⁵. У цьому ж листі згадує Теодор Павлович сербського купця у Львові Владислава Антича, якому він посилав сербські книги, просить Якова Головацького прийняти в дар послані через Антича сербські книги. З іменем Теодора Павловича пов'язаний примірник «Русалки Дністрової», подарований ним у 1837 р. студентам Пожунського (Братиславського) ліцею. А. Ференчикова у дослідженні «Knižnica Slovenskeho ustavu v Bratislave» (1972)¹⁶ вважає, що на книзі є дарчий напис Павловича: «Knižovné učenců řeči a lit. č-slov. dal Pavloviči za knihovnictví yar. Voříka 837». Але насправді це запис рукою студента Даніеля Ярослава Боржика (1814–1899), який навчався в Пожунському (Братиславському) ліцеї¹⁷. Бібліотека Пожунського (Братиславського) ліцею була створена в 1827 р. слухачами кафедри словацької мови і літератури Юрія Палковича та пізніших його заступників Червенака, Людевіта Штура. Слов'янська бібліотека створювалася переважно шляхом дарів. Спілка словацької молоді, до якої входили й сербські студенти (на той час у ліцеї навчалось

¹⁴ Цит. за вид. «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали. – К., 1989. – С. 84. – Пізніше це повідомлення передрукувало львівське видання «Rozmaitości».

¹⁵ Цит. за вид. «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали. – К., 1989. – С. 85. – У виданні вперше опубл. в пер. укр. мовою.

¹⁶ Відомості подаємо за статтею: Шеленець І. «Русалка Дністрова» в Словаччині. – Дукля. – 1987. – № 6.

¹⁷ Див. про нього: Literarny archiv, 1969. – Martin: Vyd. Matica Slovenska, 1979. – S. 168.

1150 сербів) прагнула, щоб у бібліотеці були всі видатні твори слов'янського письменства¹⁸.

Тут же зберігається ще один примірник «Русалки Дністрової», подарований лицейській бібліотеці редактором «Сербських новин» у Београді Павле Арса Поповичем. На титульному аркуші напис рукою дарителя: «За библиотеку младеже Србске у Пожуну. П. А. Попович».

Про Павле Арса Поповича як редактора, а пізніше професора університету в Белграді, керівника семінару сербської літератури писав у листі до Якова Головацького від 7.VI.1842 р. з Відня Георгій Петрович.

Цікаво, що ще один примірник «Русалки Дністрової», подарований Павле Арса Поповичем, знаходиться тепер у Національній бібліотеці Сербії в Београді, з якої ми й одержали ці відомості. На обкладинці цього примірника, титульному аркуші й на с. 21 є печатка «Друштво светог Саве – комесаријат». Відомостей про товариство імені першого сербського архієпископа св. Савви під гаслом «друштво светог Саве» немає в «Енциклопедії Югославії»¹⁹. У замітці «Сербь» («Славянские известия», 1889, № 42, с. 992) знаходимо відомості, що це товариство в Београді одержало в подарунок від відомого видавця книг у Новому Саді Арсенія Паєвича біля 3 000 різних виданих ним популярних книг для роздачі в сербських землях і поселеннях.

У Національній бібліотеці Сербії є ще один примірник «Русалки Дністрової», який вона одержала з Загреба в 1943 р. Працівники бібліотеки вважають, що про це свідчить інвентарний номер 2 338/43, записаний на обкладинці. Крім того, книга має на обкладинці ще один номер – 61 023 і напис «Книжнице Загребачке». Книжка читалась, тому що має коректурні знаки (у виданні було багато друкарських помилок²⁰).

¹⁸ Див. про це: *Boldiš J. Lycealna knižnica v Bratislave. – Martin, 1972; Béder J. Spoločnosť československa a Slovanský ústav v Bratislave v r. 1835–1840 // Sborník Štúdií a prací Vysoké školy pedagogické v Bratislave, 1957, zv. 1.*

¹⁹ *Enciklopedija Jugoslavije. T. 3: Dip – Hid. – Zagreb: Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, 1958. – 687 s.*

²⁰ Див. про це: *Чехович Л. Друкарські помилки в «Русалці Дністровій» // Слово. – 1937. – Ч. 2. – С. 113–118.*

У Загребі, як відомо, книга вільно продавалась у книжкових магазинах Еміля Гіршвельда²¹ і Франьо Жупана²².

Примірник «Русалки Дністрової» зберігся до сьогодні і в бібліотеці Матиці Сербської, працівники якої люб'язно передали нам відомості про це і ксерокопію титульного аркуша з дарчим написом невідомого дарителя: «За Матицу Србску». На титульному аркуші є печатка і штамп «Библиотека Матице Српске». Бібліотека не має відомостей, від кого надійшла книга, хоча вважає, що це сталося в другій половині XIX ст. За характером дарчого напису можна припустити, що все-таки книга надійшла раніше і, можливо, від Павле Арса Поповича чи Теодора Павловича, тим більше, що останній був секретарем Матиці.

Найцікавішим і, як б сказала, найзагадковішим є примірник, який зберігався в Національному музеї²³ містечка Пірот на сербсько-болгарському пограниччі.

На обкладинці є автограф (як правило, автографи – на титульних аркушах) «Stanko Vraz», крім того, є напис під ним, який не прочитується. За свідченням працівників музею, книга збереглася в первісному вигляді, що на сьогодні є рідкістю. Подарував її музею якийсь Любислав Антич, а йому передав його батько Сокол Антич, кочегар з королівського двору в Београді (1925–1945 рр.). Чому кочегар мав книгу? Напрошується думка майже як у детективі: можливо, він врятував її від вогню. Невідомо, як книга Станка Врази опинилася в Антича. Прізвище Антич ми вже зустрічали в листах Теодора Павловича до Якова Головацького від 22.IV.1837 р. та Георгія Петровича від 7.VI.1842 р., зокрема, згадано Владислава Антича, серба з Герцеговини, купця бакалійних товарів у Львові, який торгував і книгами, зокрема сербськими.

Докладніші пошуки про Владислава Антича у львівських архівах не дали результатів, але якби навіть дали, то загадка автографа Станка Врази – одного з найвидатніших діячів

²¹ Див. «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали. – К., 1989. – С. 118.

²² Примірник з печаткою книжкового магазину Франьо Жупана, який належав хорватському діячеві Крунославу Геруцу, зберігається тепер у бібліотеці АН Росії в Санкт-Петербурзі.

²³ Відомості ми одержали з музею ще в 1990 р.

хорватського відродження – все одно залишилась би нерозгаданою. Інформацію про зв'язки Станка Вяза з Галичиною можна було б шукати в листуванні Якова Головацького. Так, у листі Карела Запа до Якова Головацького від 19.IV.1844 р. читаємо: «Якби ти хотів писати Станку Вразові до Загреба (на руки Векославу Баbukічу в бібліотеці Загребській) або послати йому про літературні новини інші дописи для «Кола» (часопис Вяза. – Л. І.), то він посилав би також те, що ти хотів». Серед близьких до Станка Вяза людей був і Людовіт Штур, кумир словацької і сербської студентської молоді у Пожунському ліцеї в 30–40-х роках, який увів у коло знайомих Станка Вяза Олександра Врховського²⁴, також причетного до поширення «Русалки Дністрової».

Донедавна нам були відомі в бібліотеках Сербії лише 3 примірники (два – в Національній бібліотеці, один – у музеї в Піроті), описані вище. У 2005 р. сербський вчений-славист (тепер доцент Київського університету, доктор філологічних наук) Деян Айдачич²⁵ подав нам відомості про примірник «Русалки Дністрової» у фондах Університетської бібліотеки «Светозар Маркович»²⁶ в Београді. Книга – в колекції Воїслава Йовановича (1884–1968) – відомого сербського діяча, архівіста, дипломата, дослідника сербської історії та фольклору, зокрема рецепції сербської літератури в європейських літературах, укладача збірників сербських народних пісень і приповідок.

На основі автографа на титульному аркуші (оригінальна обкладинка не збереглася) та запису в кінці книги рукою Воїслава Йовановича дізнаємося, що першим власником був Стефан Млинарич (Stefan Mlinarić) – один з діячів хорватського відродження.

²⁴ Див. Matula V. A. B. Vrchovsky a slovensko-ukrajinské vzťahy na konci tridsiatych rokov 19 storočia // Науковий збірник / Музей укр. культури у Свиднику. – Пряшів, 1967. – Т. 3. – С. 251–260.

²⁵ Складаємо подяку Деяну Айдачичу за подані відомості про книгу та її власників.

²⁶ Ми звертались у 1998 р. до цієї бібліотеки з запитом про наявність у її фондах примірника «Русалки Дністрової», але отримали відповідь, що бібліотека не має інформації про це видання у своїх фондах.

У 1863 р. він був протоієреєм в капітулі св. Ієроніма в Римі й одержав книгу від Львівської духовної семінарії. Це унікальний випадок – у 1837 р. тут переслідували семінаристів за видання «Русалки Дністрової», а в 1863 р. стали розповсюджувати це видання. На жаль, докладніших відомостей про цей факт розшукати поки що не вдалось.

У 1860-і роки книга вже вільно продавалась у Львові в Ставропігійській книгарні, а після 1848 р. в семінарії була створена читальня імені М. Шашкевича²⁷. У такому разі є велика спокуса шукати поширення «Русалки Дністрової» через читальню богословів у семінарії. У 1850–60-ті роки Львівська духовна семінарія, з одного боку, мала зв'язки з Римом через семінаристів-галичан, які там навчались, а другого – через своїх вихованців-хорватів, які після скасування *Barbareum* у Відні навчались у Львові²⁸. Так чи інакше, але «велика ідея Маркіяна в семінарських мурах росла, розвивалася та видавала стократні плоди на моральному, культурному та господарському полі Галицької землі й далеко поза її границями»²⁹.

За відомостями, наданими нам Деяном Айдачичем, Стефан Млинарич був одним із діячів хорватського відродження, бібліотекарем, і тепер бібліотека в містечку Прелог носить його ім'я. Запис Воїслава Йовановича стверджує: «Први сопственик ове књиге коју ји је добио „од лавовске рутенско браће сјеменишта ондје, Стјепан Млинарић био је 1863 године у Риму каптола светог Јегонима надпоп“».

Коли й де вчений придбав цей примірник, встановити важко. Деян Айдачич, як дослідник життя і діяльності Воїслава Йовановича, вважає, що перед Другою світовою війною.

²⁷ *Застирець Й.* З минулого читальні богословів: як повстала перша читальня; Богословська читальня в 90-их роках // Альманах укр. богословів, виданий з нагоди 150-ліття греко-католицької духовної семінарії у Львові і 85-ліття існування читальні богословів, 1783–1849. – 1933. – Львів, 1934. – С. 83–86.

²⁸ Див. *Андрохович А.* Віденське *Barbareum*. Розд. IX. Питомці // Греко-католицька духовна семінарія у Львові: Матеріали і розвідки / Зібрав о. проф. др. *Йосип Слітий*. – Львів, 1935. – Ч. 1. – С. 175–213.

²⁹ *Ніжникевич Ярослав.* Читальня українських студентів-богословів у роках 1926–1935 // Альманах українських богословів... – Львів, 1934. – С. 87.

Особиста бібліотека Воїслава Йовановича, відомості про яку надав нам Деян Айдачич, налічує понад 6 тисяч томів. Вона розташована в родинному будинку, збудованому його батьком у 1883 р. Сестра Воїслава, згідно з заповітом, передала дім разом з бібліотекою, яка, крім книг, включає рукописну спадщину вченого (автографи, листи), особисті документи, фото, речі, меблі, Університетській бібліотеці в Београді. Будинок Воїслава Йовановича як відділ усної народної творчості Університетської бібліотеки відкрито в 1988 році. Відділ займається дослідженням і публікацією архівної спадщини Йовановича. У 1997 р. виходить збірник-каталог «Фотографије Војислава Јовановића» зі статтею Деяна Айдачича «Фотографіје з подорожей», а в 2001 р. – збірник праць з сербської літератури – «Зборник радова о народној книжевности» В. Йовановича з передмовою Деяна Айдачича, який, крім цього, є автором багатьох статей про Воїслава Йовановича в сербській періодиці.

Поширення «Русалки Дністрової» в Сербії засвідчує великий інтерес діячів сербського національного відродження до початків українського відродження в Галичині, широке коло міжслов'янських зв'язків діячів «Руської Трійці».